EKONOMİ VE FİNANSTA MAKİNE ÖĞRENMESİ

HAFTA 2

Makine Neyden Öğrenir?

Veri, hedef ve öğrenme türleri

Bir iktisat problemini makine öğrenmesinin diline çevirmek

Prof. Dr. Mehmet Songur

Dicle Üniversitesi · İİBF · İktisat Bölümü

Geçen haftadan

İki farklı soru

Kestirim

x değişirse y ne olur?

Nedensellik · ekonometri

Öngörü

x'i gördüğümde y ne olur?

Tahmin · makine öğrenmesi

Bu hafta: Bir öngörü problemini kurmak için neye ihtiyacımız var? Hangi veri, hangi hedef, hangi hazırlık?

Bugün ne konuşacağız?

MEHMET Sonmez

1

Öğrenme türleri

Denetimli, denetimsiz ve diğerleri

2

Değişken ve hedef

Bir problemi kurmanın üç kararı

3

Veri türleri

Kesit, zaman serisi, panel ve daha fazlası

4

Veri hazırlama

Eksik veri, aykırı değer, ölçekleme, kodlama

Bir tablo

Bir bankanın altı müşterisi (kurgusal veri)

Müşteri	Yaş	İl	Aylık gelir (TL)	Kart harcaması (TL)	Önceki gecikme	Temerrüt
1	34	Diyarbakır	28.000	9.500	Hayır	Hayır
2	51	İstanbul	85.000	31.000	Hayır	Hayır
3	23	Mersin	19.500	12.800	Evet	Evet
4	45	Ankara	—	7.200	Hayır	Hayır
5	29	Diyarbakır	32.000	268.000	Evet	Hayır
6	62	İzmir	41.000	5.100	Hayır	Hayır

Bu tabloyla hangi soruları sorabiliriz?

Aynı tablo, üç soru

Her soruda neyi tahmin etmeye çalışıyoruz?

Yeni bir başvuran temerrüde düşer mi?

Bir müşterinin kart harcaması ne kadar olur?

Müşterilerimiz kaç farklı profile ayrılıyor?

Aynı tablo, üç farklı öğrenme türü

MEHMET Sonmez

Yeni bir başvuran temerrüde düşer mi?

Hedef: Temerrüt (evet/hayır)

Denetimli · Sınıflandırma

Bir müşterinin kart harcaması ne kadar olur?

Hedef: Harcama (TL)

Denetimli · Regresyon

Müşterilerimiz kaç farklı profile ayrılıyor?

Hedef sütunu yok

Denetimsiz · Kümeleme

MEHMET Sonqur

Öğrenme türünü veri değil, soru belirler.

Aynı tablo; soruya göre sınıflandırma, regresyon ya da kümeleme problemi olabilir.

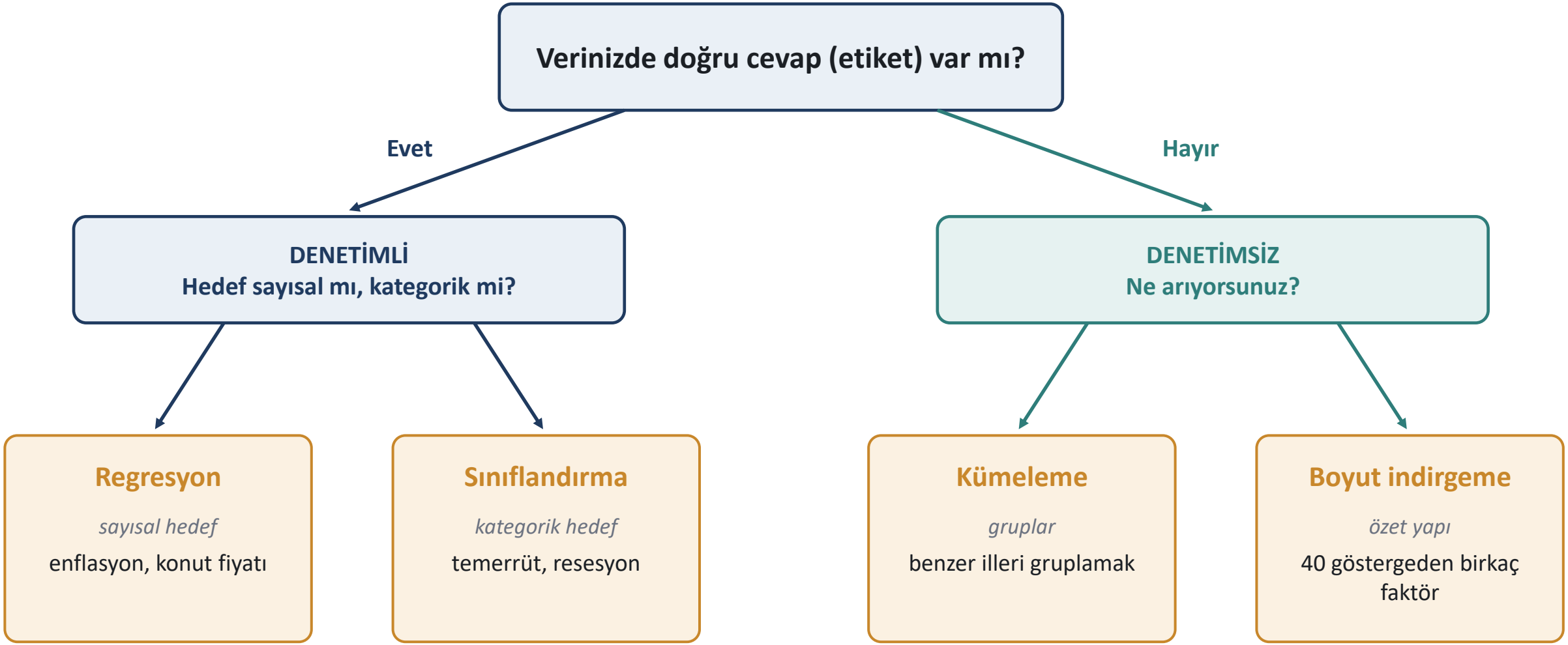
MEHMET Sonqur

1

Öğrenme türleri

Problemi doğru kutuya yerleştirmek

Hangi öğrenme türü? Bir karar ağacı

Denetimli öğrenmenin iki yüzü

Tek fark: hedef değişkenin türü

	Regresyon	Sınıflandırma
Hedef	Sayısal, sürekli	Kategorik (sınıflar)
Örnek	Gelecek ayın enflasyonu Bir ilin işsizlik oranı	Temerrüt var / yok Firma iflas eder mi?
Modelin çıktısı	Bir sayı: %2,4	Her sınıf için bir olasılık: 0,18
Ekonometriden tanıdık	Doğrusal regresyon	Logit ve probit

Üç yaygın yanılgı

MEHMET Sonjur

“Lojistik regresyon bir regresyon yöntemidir.”

Adına rağmen bir sınıflandırma yöntemidir: olasılık verir, sınıf tahmininde kullanılır. Ekonometrideki logit modeli.

“Regresyon, doğrusal regresyon demektir.”

ML’de regresyon yalnızca hedefin sayısal olduğunu söyler. Dönem içinde doğrusal olmayan regresyon yöntemleri de göreceğiz.

“Hedef bir sayıysa problem regresyondur.”

Kredi notunu 1–5 diye kodlamak onu sürekli yapmaz. Bu, sıralı bir kategoridir.

Denetimsiz öğrenme: doğru cevap yok

MEHMET Sonjur

Amaç, verideki gizli yapıyı bulmak

Kümeleme

Birbirine benzeyen gözlemleri gruplamak.

- 81 ili gelişmişlik göstergelerine göre gruplamak
- Banka müşterilerini harcama davranışına göre ayırmak

Boyut indirgeme

Çok sayıda değişkendeki ortak bilgiyi birkaç özet değişkende toplamak.

- Faiz eğrisinin hareketinin büyük kısmı üç faktörle açıklanır: seviye, eğim, eğrilik

Zorluk: Başarıyı ölçecek doğru cevap yok. Kümelerin anlamlı olup olmadığına alan bilgisiyle karar verilir.

Bir de pekiştirmeli öğrenme var: Eylem yap, ödül al, zamanla öğren (ör. fiyatını gün içinde ayarlayan bir site). Bu derste kapsam dışı.

Alıştırma: Hangi kutu?

Karar ağacını kullanın

MEHMET Sonjur

1. Bir ilin gelecek yılki işsizlik oranı
2. Bir firmanın gelecek yıl iflas edip etmeyeceği
3. 81 ili sosyoekonomik göstergelere göre gruplamak
4. 40 göstergeden tek bir “aktivite endeksi”
5. Merkez bankası metinlerini şahin/güvercin ayırmak (uzman etiketli örnekler var)
6. Fiyatları gün içinde ayarlayan e-ticaret sitesi
7. Bir ülkenin kredi notu (AAA, AA, A…)
8. BIST 100’ün yarınki hareketi

Cevaplar

Son madde: “Yükselir mi?” sınıflandırma, “Yüzde kaç değişir?” regresyon

1	Bir ilin gelecek yılki işsizlik oranı	**Regresyon**
2	Bir firmanın gelecek yıl iflas edip etmeyeceği	**Sınıflandırma**
3	81 ili sosyoekonomik göstergelere göre gruplamak	**Kümeleme**
4	40 göstergeden tek bir “aktivite endeksi”	**Boyut indirgeme**
5	Merkez bankası metinlerini şahin/güvercin ayırmak (uzman etiketli örnekler var)	**Sınıflandırma**
6	Fiyatları gün içinde ayarlayan e-ticaret sitesi	**Pekiştirmeli**
7	Bir ülkenin kredi notu (AAA, AA, A…)	**Sıralı sınıflandırma**
8	BIST 100’ün yarınki hareketi	**Soruya bağlı!**

MEHMET Sonjur

2

Değişken ve hedef

Bir problemi kurmanın üç kararı

Her ML problemi üç kararla kurulur

Kredi örneği üzerinden

1

Gözlem birimi

Her satır neyi temsil ediyor?

Bir müşteri mi, bir başvuru mu, bir müşteri-ay mı?

2

Hedef (y)

Neyi öngörmek istiyoruz?

Temerrüt: 12 ay içinde 90 günü aşan gecikme

3

Öznitelikler (X)

Neyi kullanarak öngöreceğiz?

Yaş, gelir, harcama, önceki gecikme, il…

Hedefi tanımlamak bir karardır

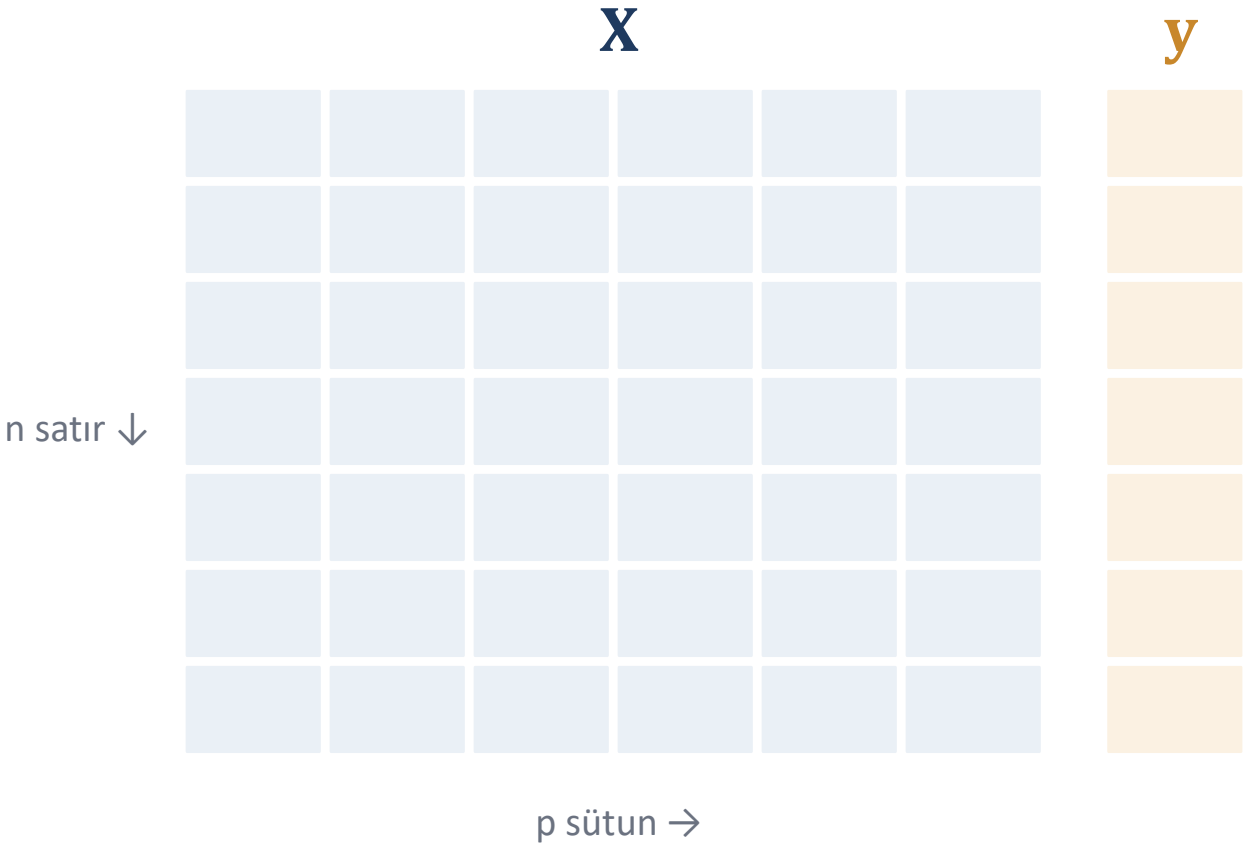
Hedef değişirse model başka bir şey öğrenir

Hedef	Saklı karar
Temerrüt	Kaç günlük gecikme? Hangi zaman ufkunda? (uygulamada yaygın ölçüt: 90 gün)
Resesyon	Art arda iki çeyrek küçülme mi, komite kararı mı?
Enflasyon	Aylık mı yıllık mı? Manşet mi çekirdek mi?
Konut fiyatı	Seviye mi, değişim mi? Nominal mi reel mi?

Hatırlayın: “Sağlık ihtiyacı” yerine “sağlık harcamasını” öngören algoritma mükemmel çalıştı, ama yanlış problemi çözdü.

Veri bir matristir

n gözlem (satır) × p öznitelik (sütun) ve bir hedef sütunu

Açılış tablosunda

n = 6 müşteri
p = 5 öznitelik: yaş, il, gelir, harcama, önceki gecikme
y = temerrüt

Hangi sütun hedef?

Soruya bağlı. “Harcama ne olur?” diye sorsaydık harcama hedef, temerrüt bir öznitelik olurdu.

Öznitelikl erin türleri

Tür, hangi hazırlık işleminin gerektiğini belirler

Tür	Örnek	Nasıl işlenir?
Sürekli	Gelir, harcama, faiz oranı	Gerekirse ölçeklenir; çarpıksa log alınır
Sayım	Çocuk sayısı, şube sayısı	Sayı olarak kalır
İkili	Önceki gecikme (evet/hayır)	0 / 1
Nominal kategorik	İl, sektör, meslek	Kukla değişkenler
Sıralı kategorik	Eğitim düzeyi, kredi notu	Sıra kodu (1, 2, 3…) ya da kukla
Tarih	Başvuru tarihi	Ay, çeyrek, geçen süre gibi özniteliklere çevrilir
Metin, görüntü	Haber, uydu görüntüsü	Önce sayıya çevrilir

MEHMET Sonjur

3

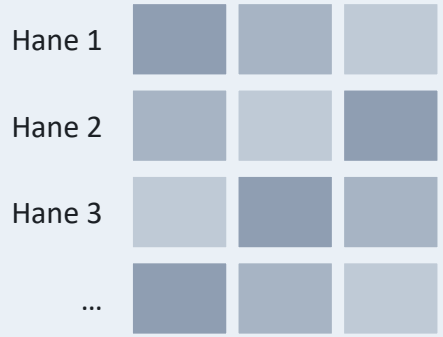
Veri türleri

Bildiğimiz yapılar ve yeni veri kaynakları

Üç temel veri yapısı

Kesit

Çok birim, tek zaman

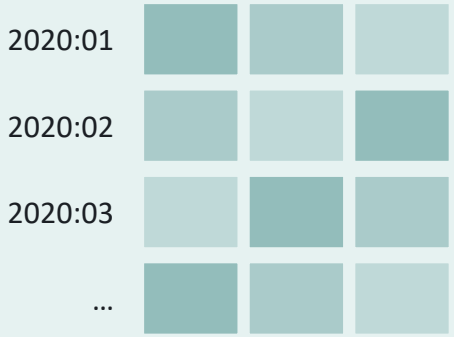

Türkiye'den örnek

Hanehalkı Bütçe Araştırması

Zaman serisi

Tek birim, çok zaman

Türkiye'den örnek

EVDS'den aylık TÜFE, kur

Panel

Çok birim × çok zaman

Türkiye'den örnek

İl bazında GSYH, 2004–

Yeni olan: Zaman serisi ve panelde satırların sırası bir bilgidir, karıştırılamaz. Model başarısını ölçerken bunun ne anlama geldiğini Hafta 3'te göreceğiz.

Soru, veri yapısını belirler

“Bir müşterinin gelecek ay kart harcaması ne olur?”

Elimizdeki: kesit

Müşteri	Gelir	Harcama
1	28.000	9.500
2	85.000	31.000
3	19.500	12.800

Gereken: panel (müşteri-ay)

Müşteri	Ay	Gelir	Harcama
1	Ocak	28.000	9.500
1	Şubat	28.000	10.200
1	Mart	29.500	8.900
2	Ocak	85.000	31.000
…	…	…	…

Tek zaman noktası olan bir tabloyla “gelecek ay” sorusu cevaplanamaz. Her müşterinin birden fazla ayı gözlenmelidir.

Tablonun ötesinde: yapılandırılmamış veri

Makine öğrenmesinin iktisatçıya açtığı yeni veri kaynakları

Metin

Gazete haberleri, merkez bankası metinleri, KAP bildirimleri

Hafta 1'den: Haberlerden Ekonomik Politika Belirsizliği endeksi

Görüntü

Uydu fotoğrafları, gece ışıkları

Hafta 1'den: Gece ışıklarından ekonomik büyüme ölçümü

Konum

Şube, mağaza ve hanelerin koordinatları

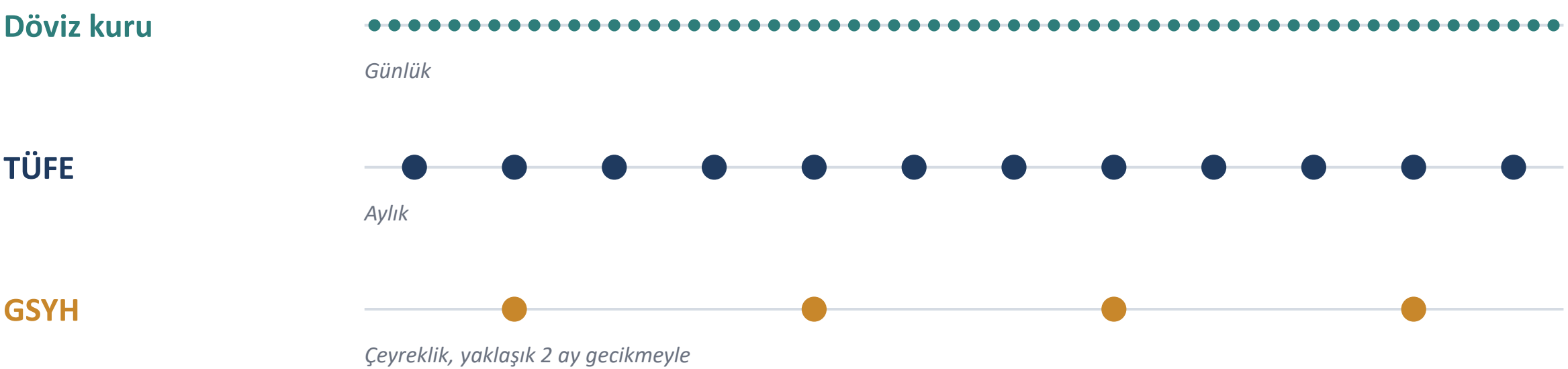
Ses

Kazanç açıklaması toplantı kayıtları

Hepsi, modele girmeden önce sayılardan oluşan bir tabloya dönüştürülür. Nasıl yapıldığını metin haftalarında göreceğiz.

Veriler farklı hızlarda gelir

Frekans ve yayımlanma zamanı

Bir veri hazırlama kararı: Günlük kuru aylık TÜFE ile aynı tabloya koymak için ay ortalaması mı, ay sonu değeri mi alınacak?

Panel veriyi saklamanın iki yolu

MEHMET Sonjur

Geniş format

Her il bir satır, her yıl bir sütun

İl	GSYH_2021	GSYH_2022
Adana	a	b
Diyarbakır	c	d

Uzun format

Her il-yıl bir satır, yıl ayrı bir sütun

İl	Yıl	GSYH
Adana	2021	a
Adana	2022	b
Diyarbakır	2021	c
Diyarbakır	2022	d

TÜİK ve OECD veriyi çoğu zaman geniş formatta verir; makine öğrenmesi araçları genellikle uzun format bekler. Dönüşümü 9. haftada yapacağız.

MEHMET Sonqur

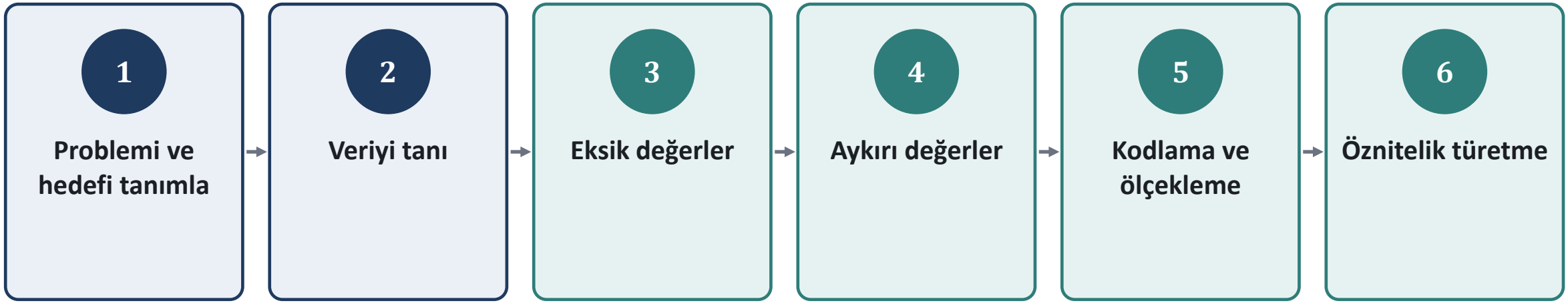
4

Veri hazırlama

Model kurmadan önceki en uzun adım

Veri hazırlamanın temel adımları

MEHMET Sonmez

Adım 1–2: Veriyi anlamak. Ne ölçülmüş, ne eksik, ne tuhaf?

Adım 3–6: Veriyi modelin kullanabileceği hâle getirmek.

Tabloya geri dönelim

Bu veriyle hemen model kurabilir miyiz?

Müşteri	Yaş	İl	Aylık gelir (TL)	Kart harcaması (TL)	Önceki gecikme	Temerrüt
1	34	Diyarbakır	28.000	9.500	Hayır	Hayır
2	51	İstanbul	85.000	31.000	Hayır	Hayır
3	23	Mersin	19.500	12.800	Evet	Evet
4	45	Ankara	—	7.200	Hayır	Hayır
5	29	Diyarbakır	32.000	**268.000**	Evet	Hayır
6	62	İzmir	41.000	5.100	Hayır	Hayır

Eksik değer: 4. müşterinin geliri yok.

Şüpheli değer: 268.000 TL harcama, gelirin 8 katı. Hata mı?

Metin ve ölçek: "İl" bir metin; gelir binlerle, yaş onlarla ölçülüyor.

Veri neden eksik?

Ne yapacağımız, eksikliğin nedenine bağlı (Rubin, 1976)

Tamamen rastlantısal

Eksiklik hiçbir şeye bağlı değil.

Örnek: Sistem hatası rastgele bazı formları kaydetmemiş.

Gözlenen bir özelliğe bağlı

Eksiklik, elimizdeki başka bir değişkenle ilişkili.

Örnek: Gençler gelir sorusunu daha sık boş bırakıyor; yaşı biliyoruz.

Eksik değerin kendisine bağlı

Eksiklik, eksik olan değerle ilişkili.

Örnek: Yüksek gelirliler gelirini söylemek istemiyor.

Eksik veriyle ne yapabiliriz?

MEHMET Sonjur

Strateji	Avantaj	Risk
Satırı silmek	Basit	Örneklem küçülür; eksiklik rastgele değilse yanlılık
Ortalama / medyanla doldurmak	Basit, satır kaybı yok	Varyansı yapay olarak küçültür
Grup medyanıyla doldurmak	Daha isabetli	Grup tanımı bir varsayımdır
Diğer değişkenlerden tahmin ederek	Değişkenler arası ilişkiyi kullanır	Karmaşık; tahmin de hata içerir
Eksiklik göstergesi eklemek	“Eksik olması” bilgi taşıyabilir	Bir doldurmayla birlikte kullanılır

Gelirini beyan etmeyen başvuranın bu tercihi bile temerrüt riski hakkında bilgi taşıyabilir.

Aykırı değer: hata mı, gerçek mi?

MEHMET Sonqur

268.000 TL

5. müşterinin aylık kart harcaması

Büyük olasılıkla veri girişi hatası (26.800 TL?). Düzeltilir ya da çıkarılır.

%85+

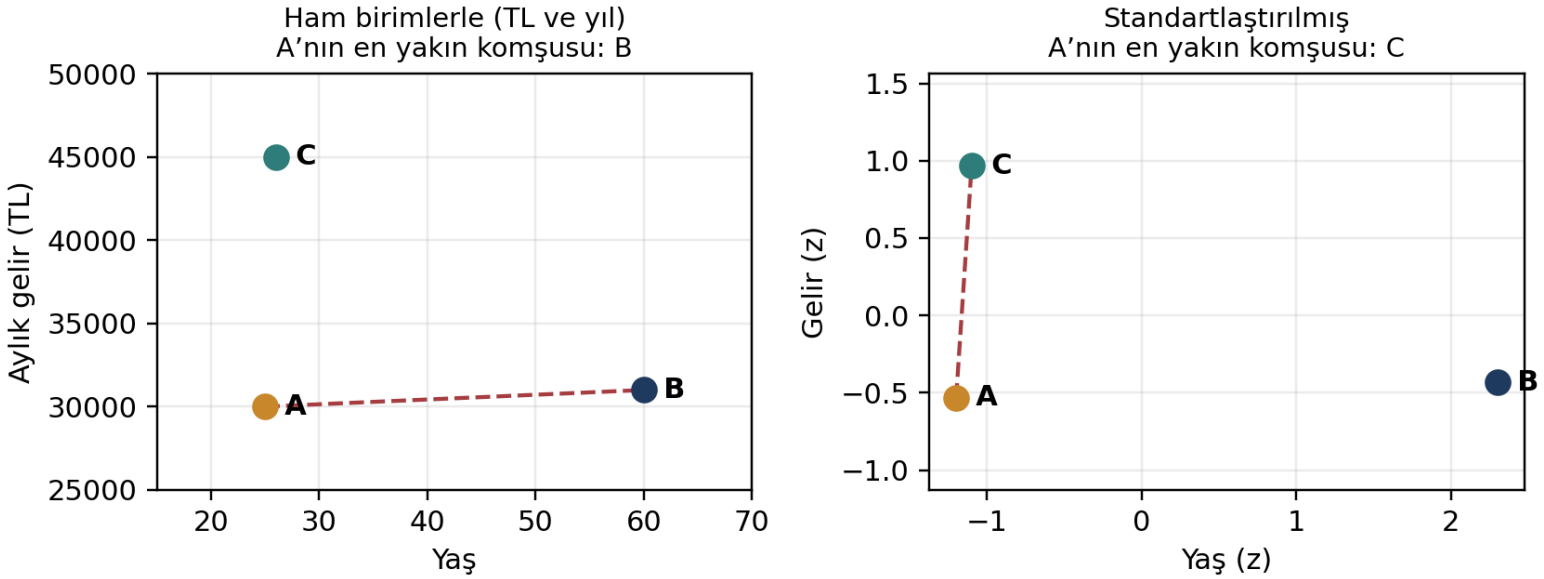
Türkiye'de yıllık TÜFE, Ekim 2022

Gerçek ve son derece bilgilendirici. Silinirse model krizlere karşı kör kalır.

Seçenekler: düzelt · sil · kırp (%1 ve %99) · log al · dokunma

Ölçekleme: A kime benziyor?

A (25 yaş, 30.000 TL) · B (60 yaş, 31.000 TL) · C (26 yaş, 45.000 TL)

$$z = (x - \text{ortalama}) / \text{standart sapma}$$

Ham birimlerle

A–B ≈ 1.000
A–C ≈ 15.000
Gelir her şeyi belirliyor.

Standartlaştırınca

A–B ≈ 3,5
A–C ≈ 1,5
A'nın komşusu C.

Ekonometride neden ölçeklemiyorduk?

MEHMET Sonjur

Ekonometride (EKK)

Geliri TL yerine bin TL ile ölçün:

- **Katsayı 1.000 kat değişir.**
- **Öngörüler değişmez.**

Birim seçimi sonucu etkilemez; ölçeklemeye gerek yok.

Makine öğrenmesinde

Gözlemler arasındaki benzerliği hesaplayan yöntemlerde birim sonucu değiştirir.

A–B–C örneğinde gördüğümüz gibi: birimi büyük olan değişken kararı ele geçirir.

Hangi yöntemlerde ölçekleme gerektiğini, o yöntemleri öğrendikçe tek tek göreceğiz.

Kategorik değişkenleri sayıya çevirmek

Ekonometrideki kukla değişkenler (ML literatüründe: one-hot kodlama)

Müşteri	İl
1	Diyarbakır
2	İstanbul
3	Mersin
5	Diyarbakır

Müşteri	İl_Diyarbakır	İl_İstanbul	İl_Mersin
1	1	0	0
2	0	1	0
3	0	0	1
5	1	0	0

Kukla tuzağı

Ekonometrideki kural aynen geçerli: doğrusal regresyonda bir kategori dışarıda bırakılır.

Sıralı değişkenler

Eğitim: ilkokul 1, ortaokul 2, lise 3… Sıra korunur ama aralıkların eşit olduğu varsayılır.

Çok kategori

900'ü aşkın ilçe için 900 sütun mu? Bölgelere ya da gelişmişlik gruplarına toplanabilir.

Öznitelik türetme: iktisatçının avantajı

Ham değişkenlerden daha bilgili değişkenler türetmek

Oran

Borç / gelir

Riski seviyeler değil oranlar belirler

Logaritma

log(gelir)

Çarpık dağılımı dengeler

Gecikme

Geçen ayın enflasyonu

Ekonomik değişkenler ataletlidir

Takvim

Ay, bayram göstergesi

Mevsimsellik ve takvim etkileri

Reel değer

Gelir / TÜFE

Yüksek enflasyonda nominal TL yanıltır

2020'de 10.000 TL ile 2025'te 10.000 TL aynı şey değildir. Nominal veriyle eğitilen model, "herkesin zenginleştiğini" öğrenir.